

Legyen világosság.

(Jegyzetek Az Ember Tragédiájához.)

Irta: BARTÓK MIKLÓS.

Nem hiszem, hogy akadna valaki, aki Az Ember Tragédiáját elolvassa — természetesen intelligens ember — ugyanolyan hűvös nyugalommal gyűjtania rá ebédutáni szivarjára, mint — mondjuk a Pesti Hírlap elolvasása után. Mindenki érez valamit, amit sem a drágaság, sok eső, sem a pengő-átszámítás nem ébreszt fel benne, tagadhatatlan, van benne valami nagyszerűség: magunkévá tenni, lelkünkbe fogadni azt, ami halhatatlan.

Probléma csak addig probléma, míg meg nem oldottuk. Ki töri ma a fejét pl. a szivattyuskút érdekességén, de míg meg nem fejtették, hogy miért jön abból a víz, amíg hitték a natura abhorret vacuum-ot, a tudósok egész sora várta dicsőségét jobb felfedezéstől. Lehet, hogy eljön az a kor, amikor az egész tudomány az összes problémák megoldásával néma, üres pogány-templommá válik, ahol meghaltak az istenek és elnémultak a zarándokok léptei. Erre következtethetünk; az első emberpár megjelenése óta a tudomány óriási utat tett felfelé — nem úgy a filozófia, a metafizika: Isten létéről, a világ céljáról sok ezer év óta TUDUNK-e többet? Itt nincsen megoldott probléma, a filozófia örök életét épen a problémák biztosítják.

Galilei megtette útját, ezen az úton senki sem megy visszafelé, Madách is megtette útját, de lába nem érintette azt az utat, hogy miként tette meg, már önmagában is probléma. Ezren mennek el arra az útra és keresik Madách lába nyomát, de nyom sehol, mindenütt árnyék, bozót, keresztülfutó folyók, havasok, kövek, akadályok, problémák. Van ott napsugár, számum, sarkvidék és délibáb, csak kijárt út nem. Még csak nyom se. Hol van Madách, miért született?

Az Ember Tragédiájában vannak problémák, melyek örök életiek. Madách értett ahhoz, hogy ezeket fölvesse. Nézzük, mennyit sikerült megoldania és hány maradt eleven kérdőjel.

A legelső kérdés, ami fölmerül: Lucifer is öröktől fogva van, mint az Úr, „együtt teremtettek“, az egész emberiség történelmében keresztül, az álomképekben Lucifer vezetni és tartja hatalmában Adámot, mindenütt elérni célját, rombol, és Adámot valóságos tényekkel ábrándítja ki, az egész világot tehát ő irányítja; miért hatalmasabb akkor az Úr, ha pedig hatalmasabb, miért nem győzi le Lucifert és az álomképekben mért nem Ő vezetni

Ádámot? Mondhatjuk bár, hogy az egyes történelmi korokat az Úr alkotta, Lucifer csak belehelyezi Ádámot, de miért szól akkor minden körülmény Ádám és az Úr ellen? Az Úr hatalmasabb, célja Önmaga felé vezetni az embert, Miltiades akkor egy igaz, tiszta élet után miért hal meg gyalázatosan, kiábrándulva minden szépből és nemesből?

Az Ember Tragédiáján végigkísérnek ezek a gondolatok. Az Úr azért alkot, teremt történelmi korokat, hogy azt Lucifer, mint Nessos-ínget kárörvendve húzza rá Ádámra.

Madách az ember vallásosságára, hitére apellál akkor, amikor Lucifer jellemét jobban kidomborítja, mint az Urét. Lucifer a hideg, számító ész, aki „igazsággal kísért”, az álmoképek való dolgok s nem festett égek. Az embereknek mindig imponált az ész, a hűvös, elegáns gúny, Sokrateset többen gyűlölték, mert sokat beszélt és minden lébe kanál volt, Aristophanes „mosdatlan szájú”-nak nevezi. Lucifer megválogatja, hogy mit cáfol és csak amit „érdemes” tagadni, azt tagadja, akkor sem beszél sokat, mert rangján aluli. Nagyon jól tudja, hogy nihil probat, qui nimium probat, ő mindig fején találja a szeget.

Madách, — bár sok luciferi vonás van benne, — mélyen vallásos, mégis előkelő színekkel festi Luciferjét. Hogy oldja meg tehát a nagy problémát, a Sátán és Isten viszonyát, hol van az Úr hatalma Lucifer felett, hiszen Lucifer eléri célját, Ádámot a végsőkig kiábrándítja, örült kételyeket ébreszt benne: „Csak az a vég, csak azt tudnám feledni!” Ezt a kételyt nem oszlatja el az Úr szava: Küzdj és bízva bízzál!

Lucifer arcán mégis megfagy a gúnyos mosoly és feladja a harcot, — de itt már Madách elhallgat és hagyja, hogy a Biblia és az ember lelke beszéljen. Amikor Isten kiűzi az embert Édenből, az mondja: „És ellenségeskedést szerzek közötted és az asszony között, a te magod és az ő magva között: az neked fejedre tapos, te pedig annak sarkát mardosod.” (I. Mózes 3:15.) Ime, Lucifer a é álmoképekben Ádámmal együtt aludt és vele ő maga is felébredt látta, hogy csak eszköz volt az Úr kezében, az ellenségeskedést, emberek harcát és megtörését nem ő, hanem az Úr akarta, ő csak végrehajtotta, észrevette, hogy hátat fordított a célnak s úgy lőtt, hogy minden agyarkodása és akarata ellenére is tudta nélkül szolgálja volt az Úrnak.

*

Különös Madáchnál az, hogy nem veti fel: mi lesz a halál után; nem szerepel a lélek halhatatlanságának eszméje. Ádám látja a „vég”-et, de nem csillan föl az az eszme, hogy az tulajdonképen nem vég. Ha létnek csak a földi létet értjük, indokolatlan Lucifer eljárása: miért küzd az emberért és dolgozik annak megrontásán, amikor tudja, hogy eljön az eszkimó-jelenet, amikor magától vége az életnek, az ember úgymint meg fog semmisülni? Lord Byron-nak hasonló tárgyú misztériuma, a Kain jobban megközelíti a problé-

mát, Byron Luciferje elviszi Kaint a Hadesbe és megmutatja, hogy mi van a halál után és Kain csodálattal fordul a túlvilági szellemekhez :

Ó, ti határtalan, borús világi
 Imbolygó, órjás árnyalakzatoknak,
 — — — — — mik lehettek?
 Éltek, vagy éltetek?

S Lucifer erre azt feleli, hogy a halál is élet. Madách Luciferjének végcélja — úgy látszik — a Földön megrontani az embert, bár ez nem indokolt a fentebb említett okokból. Madách itt kissé elnagyolja, bár ür-jelenete emlékeztet némileg a Kain-ra, hogy itt, vagy másutt nem tér ki a túlvilági életre, érthető: nem akarta Byront utánozni. Ha Byron nem írja meg a Kaint, lehet, hogy eggyel kevesebb lesz, ami Madáchot inspirálja, — de lehet, hogy nem félve az utánczás vádjától, sokkal nagyszerűbben fejezi be Az Ember Tragédiáját. Meglehet, sőt erősen hihető, hogy Madách, aki olyan hatalmas filozófiai zseni volt, érezte „eszméi között az űrt”, hogy a halállal nincs lezárva a lét, hogy miért fejezi be a földi léttel művét, miért elégszik meg Lessing ideájával, hogy „az ember célja a küzdés maga”, s miért nem mutat rá, hogy voltaképp a küzdésnek mi a célja, kissé különös. Madáchnak ezt az eljárását legjobban megértette Ravasz László dr.: Az Ember Tragédiája nincs befejezve, az csak egy fenséges előjáték egy mindent megmagyarázó elmélkedéshez, elmerüléshez, olyan, mint egy zenedarab, ami azután éri el hatását a lélekben, miután a hangok különfeleségében egységet alkotva befejeződik, Az Ember Tragédiája ott kezdődik, ahol végződik.

Ami így Az Ember Tragédiájában potencialiter benne rejlő, vagy egyáltalán nem rejlő, de mély intuícióval megérezhető eszme valahogyan ott lebeg, azt Byron konkrétan kifejezi: a halál is élet. A földi élet ugyanis elmúlik az eszkimó-jelenettel, azért felesleges küzdeni Lucifernek, csak a halál, amely élet, a lélek, amely életben, halálban örökké él, az isteni lélek, az Úrtól való örök szikra: ez kellett volna Lucifernek!

Sok gondolkodásra adhat alkalmat a jó és gonosz tudásnak fája. Madách ebben eltér a Genesistől, ott ugyanis Isten csak a tudás fájától tiltja el az embert s csak miután erről szakított, azután állja útját, hogy az örök élet fájából is ne szakítson. Kérdés, hogy Isten eleve örök életűnek teremtette-e az embert, vagy nem? Ha nem teremtette annak, mi szükség van az élet-fájára, miért adja Lucifernek, ha később útját állja, ha pedig annak teremtette, miért tiltja el tőle? Nem boncolgatjuk a Szentírást, csak azt szögezzük le, hogy Madách e részeken a legbizonytalanabb. Említettük, hogy Madách nem szól a halál utáni állapotról, tehát a lélek örök életéről való véleményét nem látjuk. Kérdés, hogy az élet fáját hogy értelmezi, testi, vagy lelki életet ért-e alatta. Általában Madáchnál hiányzik a leikiség, inkább feltételezhető, hogy testi örökéletnek értelmezi, Ádámnak legborzasztóbb az eszkimó-jelenet, abban látja a

a véget. Itt ugyan nem az egyes ember vége van, hanem az egészé, Ádám tehát mint az egész leendő emberiség képviselője fél ettől a végtől. Tény azonban, hogy az eszkimó-jelenetben nemcsak a földi, hanem a lelki élet is pusztulófélben van, az eszkimó nem akar már tudni, minden vágya az, hogy több legyen a foka és kevesebb az ember, tehát e z vége mind a két életnek. Talán helytelen lenne az eszkimó-jelenetből arra következtetni, hogy Madách nem hisz a túlvilági életben, hanem azt tartja, hogy a lélek már e Földön megsemmisül az eszkimóban, de annyi bizonyos, hogy Miltiadest sem érte különb vég, mint az eszkimót. Tehát az ember hiába küzd az eszményekért, egyforma véget ér a eszkimóval. Madáchot — úgy látszik — nem érdekelte, vagy talán természetesnek találta, hogy az, aki miatt milliók veszttek el, vagy az, aki milliók miatt halt meg, mindkettő meghaljon és ez a két halál tökéletesen egyforma. Madách tehát csak egyfajta véget lát, az eszkimó dicsélen halálát, ahol a lélek is elvész.

Madáchnál az Úr mindkét fától eltiltja az embert, azokat megátkozza és Lucifernek adja. A Biblia nem a mindentudás fájáról beszél, hanem csak a jó és gonosz tudásának fájáról, ebben Madách ragaszkodik a Genesishez, míg Byron e helyen eltér tőle, jölehet a többi részekben inkább szem előtt tartja azt, mint Madách. Csakhogy Madáchnál az Úr eleve eltiltja Ádámot a tudás fájától, tehát ekkor Ádám már tudja, mi a jó és mi a rossz: jó, ha engedelmeskedik az Úrnak, rossz, ha parancsát megszegi. Mihelyt az Úr megadja a lehetőséget Ádámnak, hogy válaszson, tudtára a kell adni, hogy melyik a jó, különben Ádámot nem terhelné felelősség tetteért. Tehát Ádámnak tudnia kellett, hogy mi a jó és rossz, mielőtt a tudás fáját megízlelte volna.

Byron másként értelmezi a tudást, ebben eltér Genesisstől, nála a tudás fája inkább a minden-tudást jelenti, amikor Kain a létkérdéseivel fordul Luciferhez, Lucifer magyarázni kezdi neki s közben ezt mondja: „De ezt minden tudásfáddal sem érted.” Byronnál továbbá különösképen összefügg a tudás- és élet fája, Lucifermondja:

Csak egy biztos dolog van: a halál

S így ez nyújtván a legbiztosabb tudást,

A fa* igaz volt, bár halálthozó.

Tehát az embernek, hogy mindent tudjon, meg kell halnia. A halál után a lélek megtisztul az anyagtól és tisztábban lát. (Platon hatása, ez erősen érezhető Byron művén, itt-ott Madáchén is.) Tudás és halál, itt már közeledik Byron a Genesishez és mintegy megindokolja az Úr eljárását akkor, amikor Ádámnak útját állja, hogy az élet fájából is ne szakítson. Ha már szakított a tudásfáról, nem lehet örök életű, nem ehet az életfából, mert hogy mindent tudjon, meg kell halnia. Igaz, hogy ezt a Genesis másként indokolja, de az a magyarázat és Byron felfogása párhuzamba állítható. Byron megoldása tehát helyes volna, ha a Genesis a minden-tudás fájáról

* t. i. a tudás fája.

beszélne, de ahhoz, hogy Ádám megtudja a jót és rosszat, nem muszáj meghalnia, különben míg él etikai vakságban szenvedne, ahhoz, hogy a jó és rosszat felismerje, már életében adatott az embernek egy iránytű, az a bizonyos sokratesi isteni szózat.

Hogy Byron mennyire a minden-tudást értette, bizonyítja Lucifer mondása, mit Kain kérdésére felel: azért nem szakított az ember előbb az életfárról, mert a tudásfa nélkül azt sem tudta, hogy örökélet és életfa van. Ha azonban a jó és gonosz tudásának fáját vesszük, úgy, ahogy a Genesisben van, ennek ellenére is Ádám így gondolhözhatott: video meliora probaque, deteriora sequor (Ovidius mondása); látom a jobbat és helyeslem, de a rosszabbat követem — hiszen az Úr megmondta, hogy rosszat tesz — így az ember megérdemelte büntetését. Hogy miért kellett mégis a tudás fájából szakítania és ezért elesni az örök élet fájától, ezt sem Byron, sem Madách meg nem oldotta.

Vannak ilyen megoldatlan problémák Az Ember Tragédiájában, azonban ezek közé semmi esetre sem tartozik a „küzdj és bizva-bizzál” befejezés. Ezt szokták ugyanis leginkább felhozni megoldatlannak, nem tudván organikus egységbe foglalni az egésszel. Többen állítják, hogy ezt az utolsó sort Madách később, főleg Arany János unszolására írta oda, azonban akár így van, akár úgy, ez a Madách gondolat a s az érdem az övé. Már előbb írja Madách, hogy az „ember célja a küzdés maga”, már itt van az utolsó sor csírája.

Nem vitatkozom, így a más véleményen levők nevét sem említem, de a leggyakrabban alkalmazott gondolatmenet során, mely a befejezés befejezetlenségét bizonyítja, kifejezésre jut, hogy az élet célja, az ember rendeltetése nem lehet a küzdés, bizás, mert mindkettő funkció, ami valamire irányul. Funkció nem lehet végső érték, érték az az eszmény, ami re a funkció irányul. Küzdeni, folyton küzdeni sikertelenül, közbe nagyokat bizni és a végén mégis csak elveszni: nem az emberiség boldogítására való elv. Végtelen sora a tragédiáknak, küzdés és a végén nagyszerű jutalom: az eszkimóruhába öltözött állat. Minő cél a küzdés, ha csak tragédia és nehéz, sűrű gyász, kiábrándulás és átok leng felette? A földi pokollal nincs megoldva az ember célja, márpedig ahol küzdés van. Az Ember Tragédiája tanúsága szerint mindenütt átok van. Nagy problémák megoldása gyönyört ad. Az Ember Tragédiája mindent, csak megnyugvást nem.

De nézzük közelebbről a dolgot, az Úr azt mondja: küzdj és bizva-bizzál. Igen, Ádám így is él, küzd, de a másikat, a bizást nem ismeri, nem él az Úr utasítása jegyében, ime, ezért válik minden tragédiává. Az emberiség felmunkát végzett a földön, mire vár akkor boldogulást? Az egész műben talán Miltiades a legisztabb, legigazabb ember, aki küzd, de tovább nincs. A szabadságért küzd és a vesztőhelyen azt mondja: „miért is éljek, midőn látom, hogy ily dőre a szabadság” — hol van

itt a bizalom élete eszménye iránt; „Önszégnyét meg nem bocsátja a nép“ — hol van itt a bizalom a nép iránt, amelyért küzd;

Más név alatt a végzet ugyanaz;
 Hiú törekvés azzal küzdeni;
 Nem is fogok,

— hol van itt a bizalom a Gondviselés iránt?! Igen, az álmokképekben Lucifer megmutatja Adámnak a küzdést, de a bizást nem. Ezért tragédia. „Hiú törekvés azzal küzdeni“, igen, az eszkimó is küzd: mégis, ki csodálkozik, ha boldogtalan?

Mindez Madách előbb említett tulajdonából következik, nem szól a halál utáni létről, bízni pedig csak a még ismeretlenben lehet.

Tehát Az Ember Tragédiájában mindenütt küzdés van. De nézzünk túl a tragédián. Itt már Madách műyen is túl kell néznünk, hiszen ő csak tragédiát látott, ez egyéniségéből magyarázható meg. Az tény, hogy ha van túlvilág, az a szellem birodalma, míg a Föld az anyagé, a kettő ellentét, tehát a másvilág ellenkezője a földi életnek. A Föld Isten szava nélkül föld és víz, anyag volt sötétséggel, a teremtetéskor Istennek első szava ez volt:

„Legyen világosság.“

Az ember, amíg Lucifer vezeteti, kit az anyag szült: sötétség, de ha egyé válik az Úr szavával, világosság lesz. Madách igen is befejezte művét. Csupa küzdés, kétely és tragédia. A másvilágot pedig ennek ellenkezőjének álmodta Augustinus: nem semmittevés az Örökélet, hanem gondolkozás kétely nélkül, munka fáradság nélkül.

Csak hogy ehhez kevesek a Miltiadesek, akik csak küzdenek. Lehet, hogy Madách nem így gondolta, de feltétlenül ösztönszerűleg éreznie kellett, miért szedi ki akkor a történelemből mind azokat a részeket, ahol minden van, csak tiszta, mély bizalom nincs? Miért nem szerepel az álmokképekben Leonardo, vagy Szent Ágoston? Mert Madách csak küzdést, csak tragédiát látott.

